

Werkgroep van Christen-Radicalen, postbus 2187, Amsterdam

PROGRAMPUNTEN
vastgesteld op het
PROGRAMCONGRES
der
CHRISTEN-RADICALEN

(gehouden te Scheveningen, 10 en 11 november 1967)

Prijs f 2,50, bestellen op postgiro 721419, Platteel, Den Haag

Voorwoord

Zaterdag 4 november 1967 werden de voorstellen voor het program-congres der Christen-Radicalen gepubliceerd.

Een week daarna, op 10 en 11 november, vond het congres in het Scheveningse „Op Gouden Wieken” plaats.

Het is ons een genoegen om hierbij de programpunten, zoals die — in soms gewijzigde vorm — op het Congres tot stand kwamen, aan te bieden. Daardoor kan een begin gemaakt worden met de verwezenlijking van één der besluiten van het Congres. Het programma kan nu een rol gaan spelen in de discussies en besluitvorming der drie grote christelijke partijen.

De, nu definitieve, tekst van het programma wordt voorafgegaan door een zevental kernpunten: korte en kernachtige prioriteiten, zoals die in een democratische procedure door de leden van de betreffende sectie werden vastgesteld. Voorts door de teksten van de **samenvattingen**, waarmee de zeven sectievoorzitters in de plenaire vergadering de bespreking van hun sectierapport inluiden. Tevens is de tekst van de op het Congres aangenomen **resoluties** opgenomen. Behalve een tweede congres, binnen een half jaar te houden, wordt daarin nadere studie aangekondigd van een aantal problemen, die op het congres niet voldoende of bevredigend aan de orde kwamen.

25-5-'68

De Commissie van Negen.

Sectie 2:

Democratisering van het bedrijfs- leven en de onderneming

Kernpunt was:

GELIJKE INVLOED VAN WERKNEMERS EN KAPITAALVERSCHAFFERS IN DE TOP VAN DE ONDERNEMING.*

„Bij de jongste verkiezingen hebben de mees-
te politieke partijen wensen uitgesproken
omtrent de democratisering van het bedrijfs-
leven. Vooral de herziening van de structuur
en rechtsvorm van de onderneming stond
in de belangstelling. Gezien de uitslagen van
deze verkiezingen kunnen we zeggen, dat
tenminste driekwart van de kiezers op een
partij heeft gestemd, die de democratisering
van het bedrijfsleven verder wilde ont-
wikkelen.”

„Als regel verstaan we onder democrati-
sering in het bedrijfsleven het op een zo-
danige wijze betrekken van belanghebben-
den in meningsvorming en besluitvorming
in het bedrijfsleven, dat in de geformuleerde
standpunten en genomen besluiten de wen-
sen van deze belanghebbenden tot uiting
kunnen komen. Het is stellig juist hierbij
niet alleen te denken aan de werknemers,
maar ook aan de aandeelhouders.”

„De vicieuze cirkel kan op redelijke wijze
worden doorbroken, wanneer we nu eens

* Aangezien de tekst van de congressamen-
vatting niet beschikbaar was heeft de re-
dactie bovenstaande citaten ontleend aan
„Democratisering van het bedrijfsleven”, uit
„Christen-Radicaal”, p. 164-167, Hilversum-
Kampen, 1967.

eindelijk ophouden met te klagen over die domme en apathische werknemers. We moeten de situatie zelf gaan veranderen.

Hoe veranderen we die situatie? Wanneer praten niet meer helpt, is dwang gelukkig niet het enige alternatief (de dwang van de wetgeving). Het is de moeite waard de weg van de planning te volgen. Een sociale planning, die niet alles in één keer wil veranderen, maar die rekening wil houden met groeiprocessen. Het is echter wel nodig, dat langs de weg van de wetgeving een begin wordt gemaakt."

Sectie 3:

Ruimtelijke ordening

In het hoofdstuk ruimtelijke ordening is o.a. een stelling te vinden over het woning-probleem.

De sectie bleek eenstemmig van mening, dat aan de woningbouw zeer hoge prioriteit moet worden toegekend.

Niet wordt ontkend, dat er ook andere zeer klemmende problemen zijn, bijv. dat der werkgelegenheid. Maar wanneer men zich realiseert, dat ter bestrijding daarvan grote, weliswaar niet toereikende, bedragen worden gevoteerd, frappeert het des te meer, dat in plaats van het beschikbaar stellen van extra kredieten voor de financiering van de woningbouw op het aantal te bouwen woningwetwoningen wordt beknibbeld. Maar de oorzaak daarvan ligt in het financiële vlak en niet op het terrein van de ruimtelijke ordening. Vandaar dat de sectie dat probleem niet als het meest saillante uit ons hoofdstuk wilde signaleren.

Gekozen werd het thema:

DEMOCRATISERING VAN DE RUIMTELIJKE ORDENING DOOR INSPRAAK VAN DE BURGER.

In de daarover geponeerde stelling zijn drie belangrijke elementen van die inspraak opgesomd te weten:

- a. publicatieplicht,
- b. het houden van publieke hearings,
- c. de instelling van functionele raden voor de ruimtelijke ordening.

Bij het onder a genoemde wil de sectie wijzen op de mogelijkheden van het inschakelen van radio en televisie, bijv. in het kader van regionale uitzendingen.

Met betrekking tot de instelling van de functionele raden wijst de sectie er op, dat dit reeds kan volgens de bepalingen opgenomen sedert 1964 in de Gemeentewet, die het mogelijk maken ook niet-raadsleden en zelfs niet-ingezetenen in dergelijke commissies te benoemen.

Helaas wordt van deze mogelijkheid een veel te gering gebruik gemaakt en zal een verplicht voorschrijven van deze commissies noodzakelijk zijn. De sectie wijst in dit verband op de uitstekend functionerende Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening, ingesteld krachtens de Wet op de Ruimtelijke Ordening.

De sectie wijst er tenslotte nog op, dat van een democratisering van de ruimtelijke ordening eerst sprake kan zijn na wijziging van de Onteigeningswet als bedoeld in stelling 22.

Sectie 4:

Buitenlands beleid en defensie

AFZIEN VAN STEUN OP DREIGING MET KERNWAPENS

Ten aanzien van het buitenlands beleid en defensie wordt het volgende als essentieel beschouwd:

„Nederland dient te bevorderen, dat afgezien wordt van iedere dreiging of iedere steun op dreiging met kernwapens.

Met het oog hierop zal het moeten proberen zijn NAVO-partners te overtuigen van de noodzaak om tot overeenstemming met de landen van het Warschau-pact te geraken tot denuclearisering van Europa. Indien Nederland er niet in slaagt zijn NAVO-partners in dezen te overtuigen, zal het zich opnieuw ernstig moeten beraden in het licht van zijn afwijzing van iedere dreiging of iedere steun op dreiging met kernwapens”.

Hierbij moet echter direct worden opgemerkt, dat een belangrijke minderheid van de sectie het weliswaar eens is met de uiteindelijke doelstellingen, maar een andere opvatting heeft over de verwezenlijking hiervan.

Deze minderheid meent, dat dit moet geschieden door een versterking van de bestaande Europese samenwerkingsverbanden en dat deze samenwerking juist niet in de waagschaal gesteld mag worden voor de verwekelijking van deze doeleinden.

De gehele sectie is van oordeel, dat een diepgaande bezinning op deze vraagstukken en een nadere confrontatie van de bestaande meningen een zaak is van de hoogste prioriteit.

Sectie 5:

Ontwikkelings- samenwerking

EXTRA ONTWIKKELINGSHULP 1968: 10 % VAN ONZE WELVAARTSSTIJGING (= 350 MILJOEN GULDEN)

De christen-radicalen politiek wil in de eerste plaats de wereld als haar werkterrein zien en ziet derhalve geen principiële tegenstelling tussen het binnenlandse en buitenlandse beleid.

Dit betekent dat de oplossing van de kernproblemen in de wereld en met name in de ontwikkelingslanden, niet minder dringend is dan de aanpak van de Nederlandse vraagstukken.

Daarom dient de samenwerking met de ontwikkelingslanden bepaald te worden door dezelfde overwegingen, als die welke voor de bestrijding van wantoestanden in ons eigen land gelden. Om hieraan gestalte te geven, zijn de christen-radicalen bereid een deel van de Nederlandse structurele groei af te staan voor uitbreiding van de ontwikkelingssamenwerking.

De toename voor 1968 wordt in concreto op 10 % van de nationale inkomensstijging gesteld.

Een en ander wordt voorgesteld in afwachting van een internationaal vast te stellen verdeelsleutel tussen de hulpgevende landen, die uitgaat van de reële bestedingsmogelijkheden in ontwikkelingslanden.

Zo'n verdeelsleutel moet tot stand komen via internationaal overleg, dat moet leiden tot een supra-nationaal orgaan, belast met de coördinatie van de ontwikkelingssamenwerking.

Op dit moment vormen de Verenigde Naties en haar gespecialiseerde instellingen — in hoeveel opzichten ook nog ontoereikend — hiertoe het meest geëigend kader.

Sectie 6:

Welzijn, vorming en opvoeding

AANSLUITING VAN DE MAATSCHAPPELIJKE ACHTERHOEDE

Het hoofdstuk Welzijn, vorming, opvoeding is opgezet rond twee kerngedachten. De eerste is die van democratisering, het verwelkelijken van medezeggenschap op alle levensgebieden. De tweede kerngedachte is de zorg om degenen die maatschappelijk in de knel zitten.

De eerste gedachte wordt het best getypeerd in punt 55. Daar wordt de **opvoeding tot medeburger** beschreven als een groeiproces. Een groeiproces, waarin de leerlingen, zowel door feitelijke informatie als door praktische oefening, uitgroeien tot het daadwerkelijk aanvaarden van medeverantwoordelijkheid. Het onderwijs moet zo een wezenlijke bijdrage leveren tot de vorming van „mondige mensen, bereid tot dienst en inschikkelijkheid”.

De procedure van dit congres eist, dat er één en niet meer dan één kernpunt door elke sectie wordt voorgesteld. Dan moet een ander punt als meest typerend voor de radicale mentaliteit naar voren worden gebracht. Er is in Nederland een groep van enige honderdduizenden gezinnen die een **maatschappelijke achterhoede** mag heten. Deze groep blijft in de meeste aspecten van welvaart achter bij de welvarende rest van de bevolking. Die gezinnen bewonen slechte huizen in onprettige wijken. De kinderen uit die gezinnen profiteren niet ten volle van het normale onderwijs. Ze blijven „ongeschoold”. En ze lopen het gevaar later, juist zoals hun ouders thans, de eerste slachtoffers te worden van economische malaise, van werkloosheid.

Er is internationaal een steeds wijder wor-

dende kloof tussen arme en rijke volkeren. In ons eigen land is er een vergelijkbare kloof tussen de maatschappelijke achterhoede en de rest van de bevolking.

Het isolement van deze maatschappelijke achterhoede moet worden opgeheven. Daartoe is alléén loonsverhoging, alléén opruiming van krotten, alléén verbetering van de volksscholen niet voldoende. Op al deze terreinen zal de aanpak begonnen moeten worden, in nauwe samenwerking.

Landelijk moet er komen een coördinerend beleidsorgaan, een **centraal beleidsorgaan voor nationaal ontwikkelingswerk.**

Sectie 7:

Economisch en financieel beleid

De paragraaf over het economisch en financieel beleid wordt gekenmerkt door de gedachte: OFFERS VOOR DE TOEKOMST, WELVAART VOOR ALLEN.

Welvaart voor allen moet mede worden bereikt door economische planning op lange en middellange termijn. De middellange planperiode behoort samen te vallen met de regeringsperiode, zodat het plan inzet van de verkiezingen kan worden. Maatregelen op het gebied van de inkomenspolitiek moeten ertoe leiden dat van de totale welvaartsverbetering een relatief groter gedeelte naar de lagere inkomensstrekkers vloeit.

Offers voor de toekomst kunnen allereerst liggen in vergroting van de totale besparingen. Verder zal de overheid haar taken die op de toekomst zijn gericht, aanzienlijk moeten uitbreiden. Dit kan gefinancierd worden door het hergroeperen van bestaande prioriteiten in de overheidstaken. Bij de keuze van af te stoten taken is zo groot mogelijke inspraak van de burgers gewenst. Daarnaast moet het profijtbeginsel een grotere plaats krijgen in het belastingen- en heffingenstelsel. Dit houdt in, dat wie voor het genoten profijt van een bepaalde overheidsactiviteit kan betalen, dit ook inderdaad moet doen. Tenslotte kan niet ontkomen worden aan verhoging van belastingen.

Door al deze maatregelen kan de overheid bijdragen tot het ontstaan van een zo groot mogelijke welvaart en tot een zodanige welvaartsspreiding, dat de offers leiden tot welvaart voor allen.

Slot-resolutie

Het Congres der Christen-Radicalen bijeen op 11 november 1967 in „Op Gouden Wieken”:

1. heeft kennis genomen van de programma-punten vervat in „Voorstellen voor het Program-congres”, van de in de desbetreffende secties daarop ingediende amendementen en van de uiteindelijke vaststelling van een en ander door de plenaire zitting;
2. besluit om deze Voorstellen aan te bieden aan de ARP, CHU en KVP als het christen-radicalen uitgangspunt tot vernieuwing van deze drie partijen, opdat daardoor tevens een vruchtbare samenwerking tot stand gebracht kan worden met andere vooruitstrevende partijen;
3. draagt op aan de Commissie van Negen om onder meer nadere studie te maken van punten van buitenlands beleid, woningbouw, openbaar vervoer, regionale en lokale bestuursvormen, kiesstelsel, kunst- en cultuurpolitiek;
4. besluit dat uiterlijk eind mei 1968 het Congres van Christen-Radicalen opnieuw bijeenkomt.
Op grond van de dan bekende reacties der diverse politieke partijen zal dan worden uitgesproken welke weg de Christen-Radicalen zullen inslaan;
5. draagt op aan de Commissie van Negen om de besluiten van het Congres uit te voeren.

Inleiding

A. UITGANGSPUNT

„Het ijveren voor vrede, het zoeken naar gerechtigheid, het bewijzen van barmhartigheid, het steunen van de zwakke, het beschermen van de verdrukten, dat zijn de maatstaven voor het doen en laten van een christen in de politiek.

Politiek bedrijven betekent dan: er aan meewerken de maatschappij zo in te richten, dat deze zoveel mogelijk aan deze maatstaven beantwoordt.”

(Albeda e.a. in AR-Staatkunde, mei 1967)

„Wij vinden niet, dat wij het alleenrecht hebben om de precieze betekenis vast te stellen van het christendom voor de moderne politiek. Wel weten wij wat de christelijke inspiratie voor onszelf betekent: het christendom wil, met onstuimigheid, de vrede en de rechtvaardigheid. Omdat de wereld vol is van onvrede en onrechtvaardigheid, eist het christendom dus van ons een radicaal-hervormende politiek.”

(Adres KVP-radicalen, augustus 1967)

Twee uitspraken, gekozen uit vele, waarin getracht wordt weer te geven, wat de doelstellingen zouden moeten zijn van een door het Evangelie geïnspireerde politiek.

Het verlangen deze doelstellingen beter tot hun recht te doen komen in de Nederlandse politiek leeft bij velen. Een aantal leden van ARP, CHU en KVP, en ook andere protestanten en katholieken, vond in het totale beleid van de huidige christelijke partijen te weinig terug van wat naar hun mening het Evangelie van de christen eist. Zij vormden een werkgroep die zich op 11 mei 1967 presenteerde met een stellingname ten aanzien van enkele fundamentele politieke kwesties. De werkgroep stelde toen dat een eerste bijdrage tot politieke vernieuwing in de nabije toekomst zou zijn:

„Een snelle hervorming van de huidige christelijke partijen tot organisaties met een radicaal, vooruitstrevend program. Een dergelijk

program zal niet christelijk genoemd kunnen worden in die zin, dat pasklare en tijdloze oplossingen uit „beginsele" afgeleid worden. Wel moet duidelijk worden, dat politiek handelen vanuit een christelijke levensvisie nimmer vrijblijvend kan zijn. In concreto betekent dit, dat in de toekomst de gewenste partij(en) **veel meer dan tot nu toe** vooraan moeten gaan staan bij het realiseren van doeleinden als: het nemen van initiatieven ten behoeve van ontwapening en uiteindelijke uitbanning van de oorlog, opvoering en verbetering van de ontwikkelingshulp, bestrijding van discriminatie, verkleining van inkomensverschillen, offers voor financiering van gemeenschappelijke voorzieningen om Nederland in de toekomst leefbaar te houden en democratisering van de samenleving." Met de in deze publikatie opgenomen discussiestukken wordt een eerste poging gedaan om de aangeduide gemeenschappelijke denkrichting meer te omlijnen. De geformuleerde voorstellen worden aangeboden niet als het eindpunt van eigen overweging, maar als een uitgangspunt voor verder overleg binnen en tussen de partijen.

B. PLAATSBEPALING

In het persbericht, waarmee de Werkgroep van Christen-Radicalen zich presenteerde, werd een drietal voorstellen gedaan teneinde via hervorming van het partijstelsel te komen tot betere functionering van onze democratie op nationaal niveau. Deze voorstellen luiden in grote lijnen:

- a. Een snelle **HERVORMING** van de huidige christelijke partijen tot organisaties met een radicaal en vooruitstrevend program.
- b. **SAMENWERKING** tussen dergelijke her-schappen partijen én andere partijen of groeperingen, die zich radicaal en vooruitstrevend tonen.
- c. **GEZAMENLIJKE PRESENTATIE** van al deze partijen en groeperingen tegenover de kiezers, met een gemeenschappelijk ontwerp-regeringsprogram en een lijst van kandidaat-ministers.

De noodzaak tot politieke hervorming werd geplaatst tegen de achtergrond van de gebeurtenissen tijdens de jongste kabinetsformatie, „waarop de kiezers niet de gewenste invloed hebben kunnen uitoefenen".

Als één der hoofdoorzaken daarvan werd het partijstelsel aangemerkt. Onder invloed van dit stelsel vormen de verkiezingen geen belangrijke schakel in het proces der demo-

cratische besluitvorming, maar zijn slechts een poging om het electoraat, zoals dat gevormd wordt door de diverse traditionele sociaal-culturele groeperingen, zich te laten weerspiegelen in de verschillende kamerfracties. De verkiezingen geven op deze wijze geen duidelijke aanwijzingen op welke meerderheid in het parlement een kabinet zal moeten worden gebaseerd. Deze vraag wordt beantwoord tijdens de geheime onderhandelingen, die op grond van nauwelijks omschreven verantwoordelijkheden worden gevoerd tijdens het politieke vacuüm dat na de verkiezingen ontstaat.

Kon dit systeem, dat gebaseerd was op de stabiele en veelvormige structuur van de Nederlandse samenleving, tot voor kort min of meer bevredigend functioneren, verkiezingsuitslagen en verkiezingsonderzoekingen van de laatste jaren maken duidelijk, dat de snelle veranderingen in de Nederlandse samenleving het kiezersgedrag niet onaangetaast laten. Een groeiend deel van het kiezersvolk, met name uit de jongere generaties, kan zich niet meer vinden in de gegroeide verhoudingen en methoden. Blijkens de jongste gegevens ziet het er niet naar uit, dat deze tendentie — die leidt tot een zich doorzettende ontbinding van het partijstelsel en dus tot een slechter functioneren van het politieke systeem — gemakkelijk tot stilstand is te brengen.

Op grond van deze onbetwistbare waarnemingen achten de Christen-Radicalen het noodzakelijk, dat vóór de volgende algemene verkiezingen vanuit de bestaande partijen een krachtige poging gedaan wordt om de gesignaleerde **negatieve** functies van het huidige systeem te ondervangen om juist op deze wijze belangrijke, nog vitale elementen uit de drijfveren der oude partijen in een nieuwe context **goed** te laten functioneren. Daarmee zijn we genaderd tot de **eerste** van de drie voorstellen uit het persbericht: een **snelle hervorming van de huidige christelijke partijen** tot organisaties met een radicaal en vooruitstrevend programma. Dat betekent: de urgentie van een vernieuwde, eigentijdse waarmaking van de oorspronkelijke geïnspireerdheid. Hoewel de christelijke inspiratie onzes inziens op zeer legitieme wijze individueel opgevat en waargemaakt kan worden, nemen de Christen-Radicalen voor zich hun uitgangspunt in een samenwerkingsvorm van christenen; deze groepsvorming mag echter in tegenstelling tot vroeger geen christelijke exclusiviteit inhouden.

Vandaar de koppeling van het eerste voorstel aan het **tweede: samenwerkingsverbanden tussen herschappen christelijke partijen** (of wat daarvoor in de plaats komt) en **andere partijen** en groeperingen, die op hun eigen wijze tot soortgelijke radicale en vooruitstrevende programma's komen.

Dat daartoe ook een heroriëntering in deze andere partijen moet plaatsvinden is duidelijk. Duidelijk is ook, dat het met name de politieke partijen zullen moeten zijn die — op straffe van verdere achteruitgang — deze eerste twee voorstellen moeten verwezenlijken. Het op deze beide premissen gebaseerde **derde** voorstel is een noodzakelijke consequentie van de eerste twee. Bij het presenteren van een gemeenschappelijk program en van een lijst van kandidaat-ministers zal blijken of de partijen werkelijk bereid zijn oprecht te zoeken naar een meerderheid voor een radicaal-voortuitstrevend program. Tevens zal dan blijken, of zij in staat zijn de mensen te leveren die dat program kunnen waar maken. In dit voorstel is dan ook vervat een zeer wezenlijke bijdrage tot partijvernieuwing en tot meer concrete invloed van de kiezers op de richting van het regeringsbeleid.

Tegen het laatste voorstel zijn een aantal politieke bedenkingen naar voren gebracht. De meeste berusten echter op een analyse van het tot nu toe vigerende politieke systeem en de partijpolitieke constellatie, die daaraan ten grondslag lag. En het zijn juist de veranderingen in deze constellatie, die moeilijkheden veroorzaken in het systeem.

Het is onzes inziens aanvaardbaar enige risico's te nemen bij het streven naar vernieuwing en verbetering vergeleken bij de zekerheid, dat voortgaan op de huidige weg vrijwel onafwendbaar verder in het slop voert.

De doeleinden van het congres der Christen-Radicalen kunnen nu — op basis van het bovenstaande — als volgt worden samengevat:

a. zo concreet als op dit moment mogelijk is aan te geven, in welke richting de ARP, CHU en KVP zich dienen om te vormen;

b. duidelijk te maken dat een vernieuwing van het partijenstelsel en van de democratie alleen bereikt kan worden door middel van een samenwerkingsverband van die partijen met andere partijen, die eveneens een voortuitstrevend programma willen verwezenlijken. Omvorming der afzonderlijke partijen is hiertoe niet voldoende, aangezien daarmee de moeilijkheden bij de functionering van ons politieke systeem nog niet zijn opgelost.

Politieke en staatsrechtelijke vernieuwingen

Door de grote maatschappelijke veranderingen van met name de laatste decennia is er onrust ontstaan rond het functioneren der democratie in Nederland op tal van niveaus. Het lijkt er veel op dat de staatsrechtelijke en politieke kaders, die in hun huidige vorm ongeveer een eeuw geleden tot stand kwamen, aan een belangrijke vernieuwing toe zijn.

In dit hoofdstuk worden ten aanzien van enkele duidelijk naar voren springende punten uit deze problematiek suggesties en voorstellen ter vernieuwing gelanceerd. Zij zijn voor het merendeel niet nieuw, de opsomming beoogt evenmin uitputtend te zijn. In hun geheel zijn zij echter representatief voor het streven van de Christen-Radicalen.

Vooraf dient gesteld te worden, dat bij vrijwel alle hierna aan te snijden punten een tweetal belangrijke „waarden” in het geding zijn: te weten democratie en efficiency/effectiviteit. Beide zijn niet ten volle met elkaar verenigbaar, zodat naar een zo goed mogelijk evenwicht dient te worden gestreefd. Vandaar wij de contacten tussen overheid en burgers, in het bijzonder de inspraak van de burgers en de duidelijkheid der structuren, primair hebben gesteld.

Grondrechten

- 1 Bij de komende grondwetsherziening dient meer aandacht te worden besteed aan de regeling der grondrechten. Daarbij moet rekening worden gehouden met de internationale ontwikkeling daarvan. Grondrechten waarvan het aanbeveling verdient ze op te nemen zijn:

- recht op vrije ontplooiing van de persoonlijkheid;
- recht op dienstweigering wegens gewetensbezwaren;
- rechten op het gebied van de strafrechtpleging.

Grondrechten die vergeleken met de Grondwet een uitbreiding moeten ondergaan zijn:

- vrijheid van drukpers (uitbreiden tot vrijheid van meningsuiting via alle media; daarnaast vrijheid van informatie);
- vrijheid van godsdienst (uitbreiden tot vrijheid van levensbeschouwing; afschaffen van processieverbod);
- recht om schriftelijk verzoeken bij bevoegd gezag in te dienen (uitbreiden tot recht op onderzoek en gemotiveerd antwoord).

2 In de Grondwet dienen ook sociale grondrechten te worden opgenomen.

Voor opnemings komen in aanmerking o.a. recht op oudedagsvoorziening, recht op bijstand in de zin van de Algemene Bijstandswet, recht op arbeidsbescherming, stakingsrecht, recht op onderwijs en recht op gezondheidszorg.

3 De grondrechten die zich daartoe lenen dienen niet alleen te gelden in de relatie overheid-burger, maar ook in privaatrechtelijke verhoudingen (zogenaamde horizontale werking).

4 Het voorstel — vervat in de „Proeve van een Nieuwe Grondwet” — om de rechter de bevoegdheid te geven ook wetten in formele zin te toetsen aan de Grondwet voor zover het gaat om toetsing aan grondrechten, dient gerealiseerd.

Daarnaast moet worden overwogen een speciale procesgang in te stellen ter zake van grondrechtsschending. Momenteel is degene wiens grondrecht is geschonden te veel afhankelijk van toevallige (straf)rechtelijke procedures.

5a. Het recht van ieder op beslissing van conflicten met medeburgers en overheid door een onpartijdige rechter is een grondrecht. Dit recht dient beter te worden gewaarborgd. In dit kader dient het instituut van de goedkope of gratis rechtsbijstand te worden uitgebreid.

b. In Nederland dient het instituut van Ombudsman/parlementaire vertrouwensman in enigerlei vorm te worden ingesteld.

Functionering der democratie

- 6 De koning benoemt als kabinetsformateur degene, die als zodanig door een gewone meerderheid van de Tweede Kamer in een openbare vergadering na de algemene verkiezingen, wordt voorgedragen.

Wanneer het kabinet zijn ontslag aanbiedt en dit ontslag wordt aanvaard, wordt de Tweede Kamer ontbonden. Er worden dan nieuwe verkiezingen uitgeschreven.

- 7 Het verdient aanbeveling zoveel mogelijk ministers afkomstig te doen zijn uit het parlement. Bovendien dient de onverenigbaarheid tussen het lidmaatschap van de Kamer en het kabinet te worden afgeschaft.

- 8 De kwaliteit van de samenstelling van de Kamer dient op tweeërlei wijze te worden verbeterd.

A. De noodzaak van nevenverdiensten dient te worden uitgeschakeld. De materiële onafhankelijkheid zal de mentale onafhankelijkheid ten goede komen.

De schadeloosstelling van Tweede-Kamerleden dient te worden verdubbeld en automatisch te worden aangepast aan de index der ambtelijke salarissen. De hoogte der pensioenrechten alsmede der overbruggingsuitkeringen dient op overeenkomstige wijze te worden aangepast. Ten aanzien van inkomsten uit nevenbetrekkingen dient een volledige aftrek toegepast te worden.

B. Voorts moet voorkomen worden, dat de Staten-Generaal een verzameling specialisten of belangenvertegenwoordigers wordt. De noodzaak van politieke bekendheid is daartoe een voorwaarde.

Indien gebruik gemaakt wordt van een vorm van het lijstenstelsel bij de verkiezingen mag aan het aanvaarden van een Tweede-Kamerzetel op grond van verkregen voorkeurstemmen generlei belemmering in de weg worden gelegd.

- 9 Het moet de Kamer mogelijk gemaakt worden om haar kritische functie werkelijk en effectief uit te oefenen.

A. Zowel de Kamer als de fracties afzonderlijk zullen de beschikking dienen te krijgen

over de staf en de werkruimte, die zij voor een goede uitoefening van hun functie behoeven.

Wanneer het gehele Binnenhof ter beschikking zou komen van de Staten-Generaal zou zulks aan bovengenoemde wens tegemoet komen en tevens op de verbeeldingskracht van de kiezer een gunstige invloed hebben. De kamercommissies dienen het recht te hebben zich bij het overleg met de regering te laten bijstaan door deskundigen (zoals regeringscommissarissen en ambtenaren de ministers mogen bijstaan).

B. Het recht van enquête dient zodanig te worden herzien, dat het niet slechts toekomt aan de Kamer als geheel (dus aan de meerderheid), doch ook aan de minderheid, zomede aan kamercommissies.

Bij een nadere uitwerking van dit voorstel dient het begrip „minderheid” te worden gekwalificeerd (bijv.: 1/3 deel der Kamer). Bij een door de minderheid uitgelokte enquête bestaat de enquête-commissie uit leden van de meerderheid én de minderheid. Openbare hearings, benevens verschijningsplicht en horen onder ede dienen mogelijk te worden.

- 10 De bevoegdheden der Eerste Kamer zullen in ieder geval moeten worden toegespitst op haar functie van Kamer van Revisie, in die zin dat zij meerderheidsvorming in de Tweede Kamer niet kan frustreren. Zij kan haar revisiefunctie behouden in de vorm van het recht van renvoi: het terugzenden van het wetsontwerp naar de Tweede Kamer voor een tweede lezing. Neemt de Tweede Kamer desondanks het wetsontwerp opnieuw aan, dan passeert dit de Eerste Kamer niet opnieuw.
- 11 De historisch gegroeide indeling der departementen van algemeen bestuur vormt een belemmering voor effectief en doorzichtig beleid en bestuur.

Derhalve verdient het aanbeveling om binnen de ministerraad een kernkabinet in te stellen. Bij dit kernkabinet zal het politieke zwaartepunt in de regering liggen. De leden van het kernkabinet worden niet belast met de leiding van superdepartementen, maar zullen de verantwoordelijkheid dragen voor één bepaald terrein van algemeen bestuur.

De concrete indeling van deze terreinen dient plaats te vinden aan de hand van de op

Andere stelsels die wel aan beide voorwaarden voldoen zijn onder meer:

- a. het Deense en Westduitse,
- b. het stelsel bepleit door prof. Daudt, weergegeven in „Een stem die telt”,
- c. wij attenderen opnieuw op:
 1. het huidige systeem met opheffing van de verbinding van lijsten tussen de kieskringen. Daarbij de mogelijkheid openen tot lijstverbinding binnen de kieskringen.
Op deze wijze ontstaat er een meervoudig districtensysteem: meerdere kamerzetels per district (kieskring). Een bezwaar van deze reeds gesuggerede oplossing is gelegen in grote verschillen in aantallen kiezers tussen de kieskringen.
Men kan zich eveneens een meervoudig districtensysteem indenken van 12 ongeveer gelijke kieskringen.
 2. verkiezingen (eventueel) in twee rondes:
eerste ronde, evenredige vertegenwoordiging, ter verdeling van 150 zetels;
tweede ronde (waarbij het hele land één kieskring vormt), alleen wanneer geen partij of coalitie een absolute meerderheid in het parlement haalt, en wel tussen de twee grootste groeperingen. De winnaar van deze ronde krijgt zoveel zetels extra als hij nodig heeft om een bruikbare meerderheid (de helft plus tien) te vormen (het totaal aantal kamerzetels ligt dus niet vast). Alleen samenwerkingsverbanden die reeds tijdens de eerste ronde zijn geregistreerd, komen voor de tweede ronde in aanmerking.
Alleen al de dreiging om in de tweede ronde te zijn uitgeschakeld, zal tot partijenconcentratie aanmoedigen.

De werkgroep aanvaardde de overwegingen t.a.v. het kiesstelsel. Er werd echter geen alternatief stelsel aanbevolen, aangezien primair werd gesteld, dat de politieke partijen zelf de politieke veranderingen moeten aanbrengen. Het kiesrecht wordt opnieuw in studie genomen.

Voor een goed begrip van de concrete voorstellen die hiervoor zijn gedaan, worde aangegeven welke uitgangspunten daarbij voor ogen hebben gestaan:

1. in de verhouding parlement - regering dient het parlement het laatste woord te hebben;
2. dit neemt niet weg dat de regering een eigen verantwoordelijkheid heeft in die zin dat zij — eenmaal geconstitueerd — de taak heeft het dagelijks beleid te voeren, terwijl het parlement de taak heeft het handelen van de regering kritisch te begeleiden;
3. het parlement valt uiteen in een meerderheid en een minderheid; de regering komt voort uit de meerderheid; welke meerderheid moet niet worden uitgemaakt tijdens de kabinetsformatie, bij geheime onderhandelingen, maar bij de verkiezingen, door het kiezerskorps.

De verschillende concrete voorstellen zijn op deze uitgangspunten terug te voeren.

Op het **eerste** uitgangspunt: de aanwijzing van de kabinetsformateur (minister-president) door de Tweede Kamer; de afschaffing van de onverenigbaarheid van ministerschap en kamerlidmaatschap; de verplichting nieuwe verkiezingen te houden wanneer de kamermeerderheid aan een coalitiekabinet het vertrouwen opzegt en dus een coalitiewisseling zou moeten plaatsvinden.

Al deze maatregelen beogen immers een definitieve afrekening met de verouderde theorie van het dualisme tussen regering en parlement in de vorm, waarin deze in Nederland opgeld doet, welke theorie al tot gelegenhedsargument was gereduceerd en de politieke werkelijkheid dan ook niet weergeeft.

Op het **tweede** uitgangspunt: de vorming van een kernkabinet, de herziening van de departementale verhoudingen; de creatie van een korps van beleidsambtenaren en de openbaarheid van het beleid; het parlement te voorzien van de outillage die het voor een goed „tegenspel” nodig heeft, zowel materieel (staf, materiële onafhankelijkheid) als formeel (versterking van de parlementaire bevoegdheden); het verschuiven van het accent in de werkzaamheden van de Kamer van medewetgeving naar beleidscontrole.

Door deze maatregelen komt de specifieke taak van de regering enerzijds en parlement anderzijds immers duidelijker naar voren, en krijgen beide meer gelegenheid hun eigen verantwoordelijkheden waar te maken.

Op het **derde** uitgangspunt: het aanpassen van ons kiesstelsel, zodat dit op meerder-

heidsvorming in plaats van op versplintering wordt gericht; het beperken van de bevoegdheden van de Eerste Kamer, die anders de meerderheidsvorming alsnog zou kunnen frustreren; het toekennen van enige bevoegdheden die thans aan het parlement (dat wil zeggen de meerderheid) toekomen, ook aan de oppositie (dat wil zeggen de minderheid). Door deze maatregelen wordt, evenals door de voorstellen omtrent partijvernieuwing in de inleiding, een duidelijke meerderheidsvorming bevorderd, en wel van een meerderheid die direct uit de uitslag van de verkiezingen kan worden afgelezen.

Aldus krijgt de kiezer inspraak bij de vraag welke groeperingen de rol van regering, respectievelijk van oppositie zullen krijgen. Het is duidelijk dat onze uitgangspunten niet meer doen dan aangeven vanuit welke mentaliteit de voorstellen tot hervorming van ons parlementaire stelsel voortkomen. Deze is samen te vatten als de vergroting van de inspraak van een mondig kiezersvolk op de samenstelling van regering en regeringsprogramma, en de versterking van de democratisch-parlementaire controle op de uitvoering van dat programma: democratisering dus, ook in ons politieke bestel.

* 12 en 13 werden wegens tijdgebrek in de sectie niet behandeld. Zij werden ter nadere bestudering aangehouden.

democratisering van het bedrijfs- leven en de onderneming

Als antwoord op de vraag om medezeggenschap van de belanghebbenden in het bedrijfsleven, in het bijzonder de werknemers en het meespreken van de factor „arbeid” in het beleid van de onderneming, zullen op korte termijn wettelijke maatregelen getroffen moeten worden, welke een planmatige democratisering van het bedrijfsleven en de onderneming mogelijk moeten maken.

- 15 Het is gewenst de democratisering in het bedrijfsleven als geheel beter tot haar recht te doen komen. Naast de thans erkende organisaties van werkgevers en werknemers dient ook een plaats te worden toegekend aan die andere organisaties die aan bepaalde eisen van representativiteit voldoen.

Wat betreft de planning en programmering van het sociaal en economisch beleid door de overheid, dient aan de Sociaal-Economische Raad belangrijke invloed te worden toegekend, terwijl de bedrijfstaksgewijze bestuurscolleges een soortgelijke invloed dienen te krijgen ten aanzien van het beleid in de bedrijfstakken.

Om de democratie BINNEN DE ONDERNEMING te verbeteren dient aan ondernemingsraad en aandeelhoudersvergadering zoveel mogelijk gelijke invloed te worden toegekend op de samenstelling van de LEIDING van de onderneming en op het BELEID.

De volgende maatregelen dienen te worden getroffen:

SAMENSTELLING VAN DE LEIDING

- 16 1. Zowel voor open als besloten n.v.'s, waarvoor een ondernemingsraad moet zijn, dient ook een raad van commissarissen verplicht te worden gesteld.

2. De raad van commissarissen benoemt of ontslaat de directie, stelt de jaarstukken vast en heeft een beslissende stem bij het nemen van maatregelen die voor de onderneming van ingrijpende betekenis zijn.
3. De raad van commissarissen wordt samengesteld uit de leden, voor de helft gekozen door de aandeelhoudersvergadering en voor de helft door de ondernemingsraad, waarbij beide organen over en weer moeten instemmen met elkaars kandidaten. Van deze pariteit mag in enkele uitdrukkelijk in de wet te noemen gevallen worden afgeweken.
De commissarissen zijn tegenover de organen, die hen kozen, verplicht verantwoording af te leggen.

BELEID

- 17 Door middel van de ondernemingsraad, als orgaan van de onderneming waarin alle werknemers zijn vertegenwoordigd, kunnen de werknemers invloed op het beleid uitoefenen mits onder meer de volgende maatregelen worden getroffen:
 1. Aan de betrokken vakbonden, gehoord de ondernemingsraad, wordt het recht toegekend, bij gegrond vermoeden van wantoestanden of wanbeleid in het bedrijf een enquête door de Ondernemingskamer uit te lokken.
 2. Tijdige raadpleging van de raad bij de overweging en voorbereiding van maatregelen die in hun uitvoering en gevolgen voor de werknemers van ingrijpende betekenis zijn (zoals verplaatsing, opheffing of fusie van de onderneming; wijziging van de produktiemethode; uitbreiding of inkrimping van de economische activiteiten), tenzij naar het oordeel van de raad van commissarissen het ondernemingsbeleid zich hiertegen verzet.
 3. Bespreking van de jaarstukken in een gecombineerde vergadering van de ondernemingsraad, directie en de raad van commissarissen, vóórdat deze stukken worden vastgesteld.
 4. Inschakeling van deskundigen, waaronder die van de vakbond, door de werknemersleden van de raad.
 5. Inspraak bij het opstellen van de hoofdlijnen van het personeelsbeleid en toezicht op de uitvoering daarvan.
 6. Het toezien op het goed functioneren van de werkbesprekingen op afdelingsniveau.

7. De voorzitter en de secretaris dienen uit en door de leden van de raad te worden gekozen voor de duur van een zittingsperiode.

De directeur, die geen lid van de raad is, woont als regel de vergadering bij voor het verstrekken van informatie en het geven van voorlichting.

8. Rechtsbescherming van de leden van de ondernemingsraad.

- 18 Ter verbetering van de verhouding tussen ONDERNEMING EN MAATSCHAPPIJ dienen onder meer de volgende maatregelen te worden genomen:

1. de jaarverslaggeving dient zowel voor open als besloten n.v.'s meer uitgebreid en inzichtelijk gemaakt te worden;
2. het opengaan van besloten n.v.'s dient bevorderd te worden;
3. voor de andere rechtsvormen, waarin ondernemingen gedreven kunnen worden, dienen eveneens oplossingen voor democratisering gezocht te worden als hier voor n.v.'s zijn voorgesteld;
4. het zal werknemers mogelijk moeten worden gemaakt individuele klachten en bezwaren objectief te laten behandelen, eventueel door instanties buiten het bedrijf;
5. er dient een Ondernemingskamer te worden ingesteld, die naleving van de voorschriften kan afdwingen.

ruimtelijke ordening

Aangezien de druk op de Nederlandse ruimte door de bevolkingsgroei en de sterke toename van de behoefte aan m² oppervlakte per inwoner steeds groter wordt, zal een slagvaardige, stimulerende en democratische ruimtelijke ordening voor de komende generaties een prioriteit zijn en blijven, om de welvaart van Nederland als geheel én het welzijn van de Nederlanders afzonderlijk te ondersteunen.

Belangrijk is het daarbij te onderkennen dat de regulering en stimulering van de ruimtelijke ontwikkeling van ons ordening impliceert. Geconstateerd moet worden dat studies omtrent het „Leitbild” in de ruimtelijke ordening zowel schaars verricht als op korte termijn dringend noodzakelijk zijn.

Uitgaande van de gedachte dat een voortgaande urbanisering van ons land uit economische overwegingen — het bevorderen van de welvaart — en sociale overwegingen — het voorkomen van een verder achterop raken van de niet geheel geurbaniseerde delen van ons land — onontkoombaar is, kan ten aanzien van het concrete beleid op korte termijn worden gesteld dat snelle uitvoering van de in de Tweede Nota inzake de Ruimtelijke Ordening ontwikkelde uitgangspunten in het algemeen aanbeveling verdient.

De volgende punten verdienen bijzondere aandacht:

DEMOCRATISERING EN RUIMTELIJKE ORDENING

- 19 De inspraak op de ruimtelijke ordening van de burgerij dient versterkt te worden. Met name moet die inspraak reeds een royale kans krijgen vóór het ontwerp-plan gereed is, door tijdige voorlichting omtrent uitgangspunten en hoofdlijnen van in voorbereiding zijnde plannen. De burgerij moet uitgenodigd worden alternatieve uitgangspunten en hoofdlijnen aan te bieden.

Voorstellen:

- a. Wetswijziging, inhoudend verruiming van de publikatieplicht (ook gebruik verpflichtend van moderne media als radio en televisie). Niet alleen het publiceren van plannen als ze gereed zijn maar ook het actief erin betrekken van de burgerij.
- b. Oplegging van de verplichting aan B. en W. en aan Gedeputeerde Staten tot het houden van publieke hearings reeds in het vooroverlegstadium voor het ontwerpplan.
- c. Instelling van onafhankelijke organen (functionele raden) op elk bestuurlijk niveau, die voor een zo klein mogelijk deel bestaan uit ambtenaren en volksvertegenwoordigers, ter bevordering van de inspraak van de burgerij. Deze organen moeten aan technisch en wetenschappelijk deskundigen opdrachten kunnen doen geven tot het uitwerken van reële alternatieven.

In de ruimtelijke ordening wordt vorm gegeven aan de samenleving; de ruimtelijke ordening is een concrete cultuuruiting; zij heeft een sterk beïnvloedende werking. Hierom is een intensieve democratische controle onmisbaar. Deze controle dient in de eerste plaats daaruit te bestaan, dat de representatieve bestuurlijke organen hun verantwoordelijkheid in deze voldoende kunnen waarmaken. Een politieke beslissing dient dan ook te steunen op een brede overweging in het achterland.

De bevolking moet daartoe opgewekt worden zich voor deze zaken te interesseren. Hiervoor is een goede en voortdurende systematisch toegepaste voorlichting onmisbaar, als ook een ruime gelegenheid tot het indienen van bezwaren en het kenbaar maken van alternatieve gezichtspunten, ook in vroege stadia van voorbereiding. In de huidige procedure is raadpleging van de gemeenteraad of raadscommissies en van de burgerij vóór het ontwerp-plan gereed is, niet vereist. Evenmin is de gemeente (raad noch B. en W.) — en in een latere fase van de procedure ook Gedeputeerde Staten — niet verplicht de adressanten van bezwaarschriften te horen.

De voorgestelde functionele raden van advies zouden hun wettelijke basis kunnen vinden in een wijziging van de sinds 1964 van kracht zijnde artikelen 61 - 64f van de Gemeentewet, waarbij zulke raden voor dit doel dan verplicht worden voorgeschreven. Deze artike-

len maken het thans reeds mogelijk bevoegdheden van de raad of van het college van burgemeester en wethouders te delegeren aan commissies, waarin het zwaartepunt ligt op de medewerking van de burgers.

COORDINATIE EN RUIMTELIJK COMMANDO

- 20 Ter bevordering van een noodzakelijke betere communicatie tussen de diverse departementen en hun diensten, die de weg openen naar een op de toekomst gerichte middellange termijn-programmering is een ver doorgevoerde beleidsintegratie onontbeerlijk. De verantwoordelijkheid voor dit beleid dient in handen te worden gelegd van een van de leden van het kernkabinet aan wie het „ruimtelijk commando” wordt opgedragen. Hierdoor wordt de integrerende werking van de ruimtelijke ordening het beste gediend en als prioriteit van de eerste orde gewaarborgd.

WONINGBOUW

- 21 De werkgroep acht het ontoelaatbaar bij de huidige stand van ons kennen en kunnen dat de woningnood nog steeds zeer velen ernstig treft in hun meest primaire behoeften. Het beeld dat momenteel wordt opgeroepen, dat de kwantitatieve woningnood voorbij is, moet als onjuist worden beschouwd. Voor een aantal groepen bestaat ook in de thans geliberaliseerde gebieden deze woningnood nog wel degelijk. Daarnaast moet de opheffing van de kwalitatieve woningnood, met name door krotopruiming en sanering, worden bevorderd. Als hulpmiddelen om de oplossing van de woningnood te bevorderen ziet zij de onderstaande maatregelen als doelmatig:
- a. De krotopruiming moet op korte termijn, vooral in gebieden waar de kwantitatieve woningnood niet meer aanwezig wordt geacht, worden versneld. Hiertoe kunnen mede extra middelen ter bevordering van de werkgelegenheid worden aangewend. In deze gebieden dienen voorts de wetsbepalingen met betrekking tot de onbewoonbaarverklaring met meer voortvarendheid te worden toegepast.
 - b. In de subsidiesfeer dient het accent verschoven te worden; niet langer dient de woning te worden gesubsidieerd, maar indien dit nodig is de bewoner.

c. De bewoners dienen meer betrokken te worden bij de financiering van hun eigen woning en in het bijzonder bij de kwaliteitsverbetering daarvan. Dit dient mede de doorstroming te bevorderen.

d. De bewoners dienen sterker dan tot nu toe betrokken te worden bij het zoeken naar voor deze tijd en de toekomst geschikte woonvormen, die meer flexibel zullen moeten zijn en de bewoners meer kansen zullen moeten bieden zelf creatief in hun woning nieuwe elementen in te passen of andere eruit te verwijderen.

ONTEIGENINGEN

22 Bij de vaststelling van de waarde van de te onteigenen objecten behoren prijsstijgingen die het gevolg zijn van de prijsstimulerende werking van bestemmingsplannen en andere maatregelen op het gebied van de ruimtelijke ordening buiten beschouwing te worden gelaten.

OPENBAAR VERVOER

23 Goed openbaar vervoer behoort tot de eerste maatschappelijke behoeften en moet daarom onder alle omstandigheden zijn gewaarborgd.*

* 23 (Openbaar vervoer) en 24 (Financiering van Ruimtelijke en Recreatieve voorzieningen) werden voor nadere studie teruggenomen.

worden getrokken. Hoewel niet ontkend kan worden dat door het huidige systeem van nucleair evenwicht tijdelijk een situatie bestaat, waarin onze veiligheid in belangrijke mate wordt gegarandeerd, is het evenzeer waar dat, bij het onveranderd voortbestaan van dit systeem, het kernwapenvraagstuk nog geen stap nader tot zijn oplossing is gekomen, integendeel ernstiger is geworden door de opkomst van nieuwe nucleaire mogelijkheden.

Het gaat niet aan te zeggen, dat de crises welke in de afgelopen decennia de wereld op de rand van een kernoorlog hebben gebracht goed zijn afgelopen, en dat om die reden de strategie die gebaseerd is op dreiging met kernwapens gerechtvaardigd zou zijn.

In de eerste plaats niet, omdat bij deze crises steeds een aanzienlijke kans van een kernoorlog was ingecalculeerd. In de tweede plaats niet, omdat deze strategie toch expliciet of impliciet op de gedachte steunt, dat er bepaalde doeleinden zijn, die in laatste instantie het middel van een kernoorlog rechtvaardigen.

Nederland is niet in een positie, dat het effectieve invloed kan uitoefenen op het beleid van de USA, USSR en China in dezen. Het lidmaatschap van de NAVO geeft daarentegen wel mogelijkheden om in ieder geval binnen Europa concrete vooruitgang te bewerkstelligen.

30 Nu over enkele jaren het NAVO-verdrag in zijn huidige vorm afloopt dient Nederland zijn NAVO-partners te overtuigen van de noodzaak om tot overeenstemming met de landen van het Warschau-pact te geraken tot denuclearisering van de Atlantische Oceaan tot aan de Russische westgrens, gevolgd door gelijktijdige terugtrekking van de Amerikaanse en Russische troepen uit dit gebied. Politieke en militaire risico's hieraan verbonden dienen wederzijds te worden aanvaard. Indien Nederland er niet in slaagt zijn NAVO-partners in dezen te overtuigen zal het zich opnieuw ernstig moeten beraden in het licht van zijn afwijzing van iedere dreiging of iedere steun op dreiging met kernwapens. Ook bij de verdere ontwikkelingen in de bestaande of andere Europese samenwerkingsvormen dient het gestelde in artikel 29 een van de vaste uitgangspunten te zijn.

31 Indien het Nederlandse standpunt door de NAVO wordt overgenomen, dient het gesprek met de leden van het Warschau-pact over

denuclearisering op korte termijn een aanvang te nemen.

- a. In eerste aanleg zal moeten worden gestreefd naar een non-agressiepact tussen de NAVO en het Warschau-pact.
- b. De daaropvolgende denuclearisering van Europa, met uitzondering van Rusland, zal noodzakelijkerwijs moeten worden gevolgd door de terugtrekking van de Russische en Amerikaanse troepen uit dit gebied. Voorlopig met uitzondering van Berlijn waarvoor een afzonderlijke regeling zal moeten worden getroffen. In het algemeen zal de denuclearisering niet mogen wachten op de regeling van het Duitse vraagstuk. Gestreefd zal hierbij moeten worden naar een voorlopige legalisering van de status quo. Reeds dit impliceert een erkenning van de DDR en de Oder-Neisse-grens.
- c. De denuclearisering van Europa houdt een afzien van elke vorm van Europese kernmacht in, desnoods ten koste van de mogelijkheid van een federaal Europa. In dit kader past ook een ondertekening van het non-proliferatieverdrag en de aanvaarding van de inspectie van de IAEA te Wenen, zonodig met uitschakeling van Euratom.
- d. Op langere termijn zal ook moeten worden gestreefd naar een geleidelijke conventionele ontwapening in geheel Europa.
- e. Gestreefd moet worden naar een aanzienlijke uitbreiding van de samenwerking op economisch, cultureel en ander gebied tussen de landen van Oost en West.
- f. Nederland zal deel moeten gaan nemen aan overleg dat thans tussen een aantal kleine Europese mogendheden bestaat.

EUROPESE INTEGRATIE

- 32 De samenwerking binnen het Europa van de Zes zal geen belemmering mogen worden voor een samenwerking in wijder verband. De conceptie van alleen het Europa van de Zes als een zelfstandige politieke eenheid dient als onvoldoende te worden beschouwd. Dit betekent in geen dele dat de voltooiing van de Europese integratie vertraagd zou mogen worden. Voor het goed functioneren van de Gemeenschappelijke Markt is een versterking van de positie van de Europese executieve en het Europese parlement noodzakelijk.

- 33 De toetreding van Groot-Brittannië en andere democratische Europese landen tot de Gemeenschap mag niet langer worden uitgesteld. Indien daartoe binnen een redelijke termijn geen mogelijkheden geboden worden zal om een verder uit elkaar groeien van deze landen met het Europa der Zes te voorkomen, naar andere vormen van economische samenwerking moeten worden gezocht, desnoods met het op de achtergrond stellen van het beginsel van supranationaliteit.
- 34 Bij de verlenging van het Associatieverdrag van Yaounde in 1969 is een eenzijdige bevoordeling van de gebieden die voorheen van de huidige EEG-landen afhankelijk waren, onaanvaardbaar.

DEFENSIE

Het voorstel om tot denuclearisering van het gebied tussen de Atlantische Oceaan en de Russische westgrens te geraken, te volgen door de terugtrekking van de Amerikaanse en Russische troepen uit dit gebied, en het feit, dat de overige landen van het Warschaupact over zeer sterke conventionele strijdkrachten beschikken, brengen met zich mee, dat de Europese NAVO-landen, waaronder Nederland, zich voorlopig geen noemenswaardige beperkingen kunnen opleggen in hun conventionele bewapening. Eerst wanneer ook over vermindering van de conventionele bewapening met Oost-Europa (buiten Rusland) overeenstemming zou zijn bereikt, zou dit verantwoord kunnen zijn. De Nederlandse strijdkrachten blijven voorlopig derhalve van belang.

- 35 De Nederlandse strijdkrachten hebben slechts betekenis indien en zolang zij zijn opgesteld binnen een bondgenootschappelijk verband. Hierbij wordt verwezen naar hetgeen hierover in de buitenlandse paragraaf vermeld wordt

De taakstelling der strijdkrachten dient binnen dit verband voortdurend te worden afgestemd op de beperkte rol die zij slechts in een beperkt aantal van denkbare conflicten zullen kunnen spelen. De samenstelling der strijdkrachten dient steeds aan deze taak te worden aangepast.

Een bepaald onderdeel der strijdkrachten dient gereed te worden gehouden ten behoeve van acties der Verenigde Naties; eveneens dient een eenheid der politie gereed te worden gehouden ten behoeve van politioneel optreden der Verenigde Naties.

36 De noodzaak zuinigheid te betrachten bij de aanschaf van wapens en materieel en deze zo efficiënt mogelijk te beheren, mag niet te kort doen aan de eis dat de strijdkrachten, in overeenstemming met de hun gestelde taak, steeds over voldoende en moderne wapens en uitrusting moeten beschikken. Traditie en prestige mogen hierbij geen rol spelen (bijvoorbeeld Karel Doorman en atoomonderzeeërs).

37 Gepoogd dient te worden de personeelsbezetting kwantitatief zo laag mogelijk, kwalitatief zo hoog mogelijk te houden.

De strijdkrachten dienen zoveel mogelijk te worden gevormd door vrijwilligers met een dienstverband van circa 5 jaar. Voor alle rangen dienen leeftijdsgrenzen te worden gesteld.

Dienstplicht moet worden gehandhaafd indien en voor zover de personeelsbehoeften der strijdkrachten niet door vrijwilligers kunnen worden gedekt. De lasten van het vervullen van dienstplicht, die ook in het stelsel van algemene dienstplicht steeds op een betrekkelijk kleine groep drukken, dienen zoveel mogelijk te worden gecompenseerd.

De salariëring in alle rangen, zowel voor vrijwilligers als dienstplichtigen, dient zodanig te zijn, dat deze een vergelijking met dienovereenkomstige burgersalarissen kan doorstaan.

38a. Het personeelsbeleid dient rekening te houden met de geestesinstelling en maatschappelijke opvattingen van de huidige Nederlandse burger en, binnen de grenzen door militaire eisen te stellen, zoveel mogelijk in overeenstemming te worden gebracht met hetgeen te dezen in de burgermaatschappij gebruikelijk is.

De krijgstucht en het militair strafrecht dienen zodanig te worden herzien, dat zij aansluiten bij de huidige maatschappelijke opvattingen. In vreedstijd dienen buiten het dienstverband vallende strafbare feiten onder de gewone rechtspraak te vallen.

b. Met een verwijzing naar artikel 1 dient ook een regeling te worden geschapen voor al diegenen, wier overtuiging hun deelname aan de nucleaire strategie verbiedt.

Ontwikkelings- samenwerking

UITGANGSPUNTEN

Omdat Christen-Radicalen een politiek willen voeren die voortdurend bezield is van een evangelische bewogenheid stellen zij de strijd tegen de maatschappelijke onvrede centraal. Deze onvrede constateren zij overal ter wereld, maar in het bijzonder in de ontwikkelingslanden. Daarom wil de christen-radicalen politiek in de eerste plaats de wereld als haar werkterrein zien en ziet zij principieel geen tegenstelling tussen het binnenlandse en het buitenlandse beleid: de oplossing van de kernproblemen in de wereld en met name in de ontwikkelingslanden (ondervoeding, gebrek aan onderwijs, maatschappelijk onrecht en dergelijke) is niet minder dringend dan de aanpak van Nederlandse vraagstukken (woningnood, werkeloosheid en dergelijke). Derhalve dient onze samenwerking met de ontwikkelingslanden bepaald te worden door dezelfde overwegingen als die welke voor de bestrijding van wantoestanden in ons eigen land gelden.

De groei van de rijke landen overtreft op het ogenblik die van de meeste arme landen. Daarom is het onvermijdelijk dat in het kader van een herstructurering van de werelddeconomie het groeitempo van de arme landen hoger zal moeten zijn dan dat van de rijke. Voor zover dit een langzamere groei van de rijke landen zou vereisen, dient dit vooral op de consumptie te drukken. Een herstructurering van ons productieapparaat impliceert daarentegen niet een inperking hiervan, maar een concentratie op die producten die wij relatief het best kunnen voortbrengen. Anderzijds moet er bewust naar worden gestreefd om de industrialisatie in de ontwikkelingslanden op gang te brengen bijvoorbeeld door de productie van grondstoffenbedreigende synthetica daar te concentreren.

De ontwikkelingssamenwerking heeft in de eerste plaats ten doel het scheppen van voorwaarden waaronder mensen kunnen uitgroeien tot persoonlijkheden. Dit impliceert het bevorderen van de fysieke en geestelijke leefbaarheid voor alle mensen, waar ook ter wereld. Alleen vanuit dit **principiële** uitgangspunt zullen actuele problemen zoals oorlog en vrede, rassentegenstellingen, politieke en economische ongelijkheid nader tot een oplossing kunnen worden gebracht.

Ontwikkelings- samenwerking in internationaal verband

SUPRANATIONAAL ORGAAN

- 39 Aangezien het doel van de ontwikkelings-samenwerking is gelegen in het tot ontplooiing brengen van alle mensen in alle ontwikkelingslanden en daardoor in het tot stand brengen van een rechtvaardige en vreedzame wereld, zullen omvang en vorm van die samenwerking door de betrokkenen gemeenschappelijk moeten worden vastgesteld (dat wil zeggen door alle arme en alle rijke landen te zamen). Praktisch vloeit hieruit voort de behoefte aan een supranationaal orgaan, waarbinnen dit overleg op de meest onpartijdige wijze kan plaatsvinden.

Op dit moment vormen de Verenigde Naties en haar gespecialiseerde instellingen — in hoeveel opzichten ook nog ontoereikend — het meest geëigende kader voor bovengenoemde internationale samenwerking.

- 40 Tot de beleidsinstrumenten waarvoor deze internationalisatie het dringendst geboden is behoren:

- a. Handelbelemmerende of -bevorderende maatregelen.

Grote betekenis moet worden gehecht aan het welslagen van de aanstaande UNCTAD-

wereldhandelsconferentie te New Delhi. Deze zal een doorbreking van de huidige wereldhandelspolitiek met zich mee moeten brengen, met dien verstande dat de economische vooruitgang van de ontwikkelingslanden concreet wordt bevorderd.

Hulpverlening en handelspolitiek mogen elkaar niet meer, zoals thans vaak het geval is, tegenwerken, maar moeten beide in dienst staan van een harmonische wereldontwikkeling. In dit opzicht zal de UNCTAD-conferentie een testcase zijn — voor alle rijke landen gezamenlijk — om tot baanbrekende initiatieven te komen. Zo zullen er regelingen tot stand moeten komen voor de stabilisatie van de grondstoffenprijzen (bijvoorbeeld grondstoffenovereenkomsten, waarbij de vraagstukken van natuurlijke en synthetische producten integraal worden bekeken), terwijl de opheffing van die verstorende invloeden van machtsconcentraties op de wereldmarkt, die nadelig zijn voor de ontwikkelingslanden en de preferenties voor produkten uit deze landen met spoed verwezenlijkt dienen te worden.

Daarnaast lijkt een groeiende samenwerking — wellicht samenvoeging — van UNCTAD en andere op dit gebied werkzame verbanden (b.v. GATT) geboden.

b. Kapitaaloverdrachten.

Stellig is de meest wenselijke constructie dat de totale bestedingsmogelijkheden voor ontwikkelingsdoeleinden internationaal worden geraamd, waarna de door de individuele donorlanden te leveren bijdragen worden vastgesteld via een op grootte en welvaartsniveau van de donors afgestemde verdeelsleutel. Hierbij kan gedacht worden aan het per 1 januari 1967 opgerichte V.N. Capital Development Fund en aan de Internationale Ontwikkelingsassociatie (IDA).

c. Het bevolkingsvraagstuk.

Er moet een gezamenlijke aanpak op wereldniveau komen van het wereldbevolkingsvraagstuk, bijvoorbeeld in een V.N.-bevolkingsprogramma, binnen welk kader directe steun (in de vorm van voorlichting, instructie en verstrekking van middelen) wordt verstrekt aan die ontwikkelingslanden die een actieve bevolkingspolitiek wensen te voeren.

Naast deze internationale samenwerking, die wellicht niet altijd even snel te realiseren is, blijft er plaats voor bilaterale initiatieven, die bijvoorbeeld vanwege een bepaalde „know how” zelfs specifieke voordelen kunnen hebben.

Bij voorkeur dienen deze echter voor een zo effectief mogelijke ontwikkelingsstrategie op wereldniveau gecoördineerd te worden, zoals thans reeds voor een deel geschiedt in consortia en consultatieve groepen. Slechts in die gevallen waarin noch multilaterale hulp, noch internationale coördinatie mogelijk is, is er plaats voor rechtstreekse bilaterale hulpverlening.

Er moet in het algemeen naar gestreefd worden bij elke vorm van ontwikkelingssamenwerking nadelen voor het ontvangende land te vermijden mede in verband met de enorm opgelopen schuldenlast van deze landen. Dit betekent onder andere dat de verleende hulp direct nuttig aanwendbaar moet zijn en dat binding van de hulpverlening zoveel mogelijk vermeden moet worden.

Vanzelfsprekend zal de effectiviteit van alle samenwerking door meerjarenplannen alleen maar vergroot worden. (Het V.N. Committee for Development Planning onder voorzitterschap van prof. Tinbergen is reeds met de voorbereiding hiervan bezig.) Terwijl ook regelmatige evaluatie van de gerealiseerde hulp systematisch dient te geschieden door het desbetreffende internationale orgaan.

Het Nederlandse beleid

In afwachting en ter realisatie van de in het voorgaande aangegeven rol van de V.N. bij het tot stand komen van een internationale ontwikkelingsstrategie zijn er een aantal gebieden waarop het Nederlandse beleid kan worden ingezet casu quo voortgezet.

De positie van Nederland als kleine mogendheid brengt hierbij bepaalde nadelen, maar ook voordelen met zich mee:

— tot een grote kwantitatieve inbreng en daarmee merkbare verlichting van de

internationale noden is ons land alleen niet in staat;

- onze positie van kleine mogendheid stelt ons daarentegen wel in staat internationale initiatieven en operaties te ondernemen, los van politieke bijbedoelingen. In het recente verleden is dit reeds gebleken uit het aandeel van Nederland in de oprichting van het V.N. Onderzoekingsinstituut voor Sociale Ontwikkeling, het V.N. Committee for Development Planning en het V.N. Ontwikkelingshandvest.

41 Onze suggesties voor het Nederlandse beleid zijn:

Door middel van doelgerichte bijdragen en andere ter beschikking staande middelen bevorderen dat de V.N. de in het voorgaande omschreven taken op zich kan nemen en uitvoeren:

- a. De Nederlandse regering dient o.a. met het zicht op de a.s. UNCTAD-conferentie al het mogelijke te doen om de andere rijke landen te bewegen consequent naar een nieuwe wereldhandelspolitiek toe te werken.
- b. De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking dient meer aandacht te geven aan consortia en consultatieve groepen, ten einde deze vorm van samenwerking uit te bouwen.
- c. Zodra mogelijk dient Nederland zijn aandeel in het V.N. Capital Development Fund te storten, ongeacht of andere donerlanden dit voorbeeld volgen of niet.
- d. Extra-bijdragen aan de IDA, die op het ogenblik geen fondsen meer heeft, moeten door Nederland, naar Zweeds voorbeeld, zo spoedig mogelijk worden gestort.
- e. Alle bindingen van de hulpverlening moeten door Nederland, voor zover mogelijk, worden vermeden.

42 Als mogelijkheden voor verbetering van het eigen hulpprogramma geven wij aan:

- a. Voor de uitbouw van het onderwijs in de ontwikkelingslanden zal Nederland meer gelden moeten uittrekken. Ditzelfde geldt t.a.v. beurzen voor studeren uit ontwikkelingslanden, die door Nederland alleen mogen worden toegerekend voor die opleidingen die in de ontwikkelingslanden zelf niet bevredigend gevolgd kunnen worden. Tevens dient

elke mogelijke vorm van samenwerking tussen onderwijsinstellingen hier en in de ontwikkelingslanden bevorderd en dient de sociale begeleiding van buitenlandse studerende in Nederland op een veel hoger niveau gebracht te worden.

- b. Steun aan alle particuliere en niet-commerciële activiteiten vooral voor zover deze gecoördineerd een bijdrage leveren tot de ontwikkeling van de arme landen; niet alleen in het financiële vlak, zoals thans geschiedt, maar ook in het verbeteren van de sociale voorzieningen en het bieden van andere faciliteiten aan de door de betreffende organisaties uit te zenden deskundigen en vrijwilligers. Hierbij wordt o.a. gedacht aan de ontwikkelingshulpers van missie en zending.
- c. Verdere inschakeling van die Nederlandse bedrijven die met het oog op de aanwezige kennis en mankracht voor de ontwikkelingslanden van bijzonder belang kunnen zijn. Naast uitbreiding van de reeds door de overheid verleende steun (drempelprojecten, surveys en dergelijke) moet aangedrongen worden op een spoedige realisatie van een nationaal systeem van garanties tegen politieke risico's, vooruitlopend op eventuele internationale regelingen.
- d. Teneinde de hier weergegeven stellingname algeen een ingang te doen vinden bij het Nederlandse volk is een goede voorlichting over de actuele gebeurtenissen met betrekking tot de ontwikkelingslanden en de ontwikkelingssamenwerking essentieel, teneinde op den duur een algemene mentaliteitsverandering in Nederland tot stand te brengen: van een eng nationaal denken naar een spontaan internationaal denken:
 - 1. volledige en eerlijke rapportage (zoveel mogelijk in samenwerking tussen overheid en particuliere instanties) over activiteiten, resultaten en eventueel mislukkingen in het kader van de ontwikkelingssamenwerking (zowel de internationale als de Nederlandse);
 - 2. speciale aandacht voor het ontwikkelingsvraagstuk in het gehele Nederlandse onderwijs;
 - 3. het creëren en stimuleren van opleidingen die in de behoefte aan tech-

nische hulp (op alle niveaus) van de ontwikkelingslanden kunnen voorzien;

4. voorlichting aan bedrijven, missie en zending enz. over de faciliteiten die het Nederlandse hulpprogramma hun kan bieden;
 5. bevordering van het onderzoek naar de meest effectieve vorm van ontwikkelingssamenwerking.
- 43 **Oprichting van een zelfstandig en volwaardig ministerie voor ontwikkelingssamenwerking**, waarin alle vormen van hulpverlening (ook met betrekking tot de Rijksdelen Overzee) zijn ondergebracht, teneinde het beleid en de uitvoering van de ontwikkelingssamenwerking beter te coördineren dan thans het geval is.
- Vanzelfsprekend dient de minister voor Ontwikkelingssamenwerking nauw samen te werken met ambtgenoten die bepaalde verantwoordelijkheden hebben ten aanzien van de ontwikkelingslanden. De kernminister van buitenlandse zaken ziet toe dat de gewenste eenheid in het buitenlandse beleid verzekerd blijft. De budgettaire verantwoordelijkheid echter en de uitvoering van het samenwerkingsbeleid dienen aan één minister te worden toevertrouwd.

De financiering

- 44 Voor de hulpinspanning van de rijke landen — en dus ook van Nederland — zouden de reële bestedingsmogelijkheden voor ontwikkelingsdoeleinden de financiële norm moeten zijn. Deze bestedingsmogelijkheden zijn echter vooralsnog niet nauwkeurig te bepalen. Wel staat vast dat ze onze hulpmogelijkheden vele malen overtreffen.
- De werkgroep is de mening toegedaan, dat de totale Nederlandse hulpinspanning niet mag worden gekoppeld aan een bepaald percentage van ons nationaal inkomen. In afwachting van een internationaal vastgestelde verdeelsleutel is voorlopig de meest praktische oplossing een koppeling van de toeneming van de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking aan de structurele GROEI van het nationale inkomen. Daardoor blijft de ontwikkelingssamenwerking bij voortdu-

ring beslag leggen op een gedeelte van onze welvaartsgroei, wat geboden is gezien de zeer grote bestedingsmogelijkheden in de arme landen.

Zou men, om de gedachten te bepalen bijvoorbeeld jaarlijks 10% van onze structurele welvaartsgroei aan ontwikkelingsuitgaven besteden, dan zou dit in 1968 een verhoging met een bedrag van f350.000.000,— beteken. Een verhoging met dit bedrag acht de werkgroep voor 1968 gewenst.

- 45 De financiering van de ontwikkelingssamenwerking dient uit de algemene middelen te geschieden.

Welzijn, vorming, opvoeding

Welzijn

- 46 Het beleid inzake het welzijn wordt opgedragen aan een lid van het kernkabinet. Deze is verantwoordelijk voor de planning op nationaal niveau, daarin bijgestaan door een nationale adviesraad. Op nationaal niveau valt het accent op het ontwerpen van wettelijk vast te leggen normen voor de voorzieningen inzake onderwijs, gezondheidszorg, culturele en maatschappelijke dienstverlening en recreatie, alsmede het verzekeren van de financiële middelen in meerjarenplannen.
- 47 De voorbereiding en uitvoering van concrete welzijnsprogramma's binnen een bepaald gebied dienen zo te geschieden, dat een zo ruim mogelijke inspraak van de bevolking en van de organisaties van particulier initiatief verzekerd is.
- 48 Ter opheffing van het isolement van de maatschappelijke achterhoede dienen op korte termijn samenhangende ontwikkelingsprogramma's op het gebied van onderwijs, vorming, beroepsscholing, werkgelegenheid, inkomensvorming en maatschappelijk gezins-, wijk- en jeugdwerk, gezondheidszorg en huisvesting voorbereid en uitgevoerd te worden.
Instelling van een centraal beleidsorgaan voor nationale ontwikkelingssamenwerking is noodzakelijk.
Invoering van de mogelijkheid de dienstplicht te vervullen in het kader van dit nationale ontwikkelingswerk verdient overweging (zie overigens stelling 37).
- 49 Ten behoeve van het welzijn van de jeugdige mens is de totstandkoming vereist van een jeugdstatuut, waarin worden vastgelegd

rechten en verantwoordelijkheden van jongeren in onderwijs, bedrijf, leger, jeugdraden en andere maatschappelijke verbanden die voor de jeugdigen als zodanig een eigen betekenis hebben.

Door dit statuut dienen de mogelijkheden tot ontplooiing en ingroeien in de nationale en internationale samenleving te worden gegarandeerd.

50 Aan alle jongeren dient de vrijheid tot maatschappelijke inspraak ook in de vorm van demonstratie en ruimte tot experimenteren (recreatieruimten en -terreinen) te worden gegarandeerd.

51 De voorzieningen ten behoeve van gehandicapten, bejaarden en andere bedreigde groepen (vreemdelingen, buitenlandse arbeiders) dienen een sluitend geheel te vormen, met inbegrip van de zelfstandige huisvestings- en inkomensaspecten. De betrokkenen zullen zoveel mogelijk de mogelijkheid tot medezeggenschap in het ten behoeve van hen te voeren beleid moeten hebben.

52 Opleiding en vorming zullen mede gericht moeten zijn op het inzicht in de betekenis van het mens-zijn, van de seksualiteit, van het huwelijks- en gezinsleven, mede gezien de toenemende bevolkingsdichtheid.

Aan de verkrijgbaarheid van anti-conceptionele middelen zullen geen beletselen in de weg mogen worden gelegd, behoudens regelen door de wet te stellen in het belang van de volksgezondheid, in geval van bezwaren van medische aard.

De organisaties die zich belasten met voorlichtings- en vormingswerk op het terrein van de seksualiteit dienen op dezelfde voet als andere vormingsinstituten te worden gesubsidieerd.

53 De activiteiten op het gebied van vormings- en ontwikkelingswerk, preventieve gezondheidszorg, maatschappelijk werk en culturele en maatschappelijke opbouw dienen actief bevorderd en — eventueel tot 100 % — gesubsidieerd te worden.

Onderwijs

ONDERWIJS VAN DEZE TIJD

54 De jonge mens van nu moet zich verbonden kunnen weten met alle mensen op de we-

reld. Zin en noodzaak van internationale samenwerking ten behoeve van arme landen moeten hem door vorming en instructie worden bijgebracht.

- 55 De opvoeding moet in dienst staan van de vorming tot medeburgers. Gegevens van mens- en maatschappijwetenschappen dienen in heel het leerprogramma te worden verwerkt. De verhouding leraar-leerling moet inleiden op medezeggenschap. Aparte lessen in burgerschap dienen ingebed te zijn in een sfeer van samenwerking en onderlinge dienstbaarheid. Op alle niveaus van onderwijs, ook het wetenschappelijk onderwijs, moeten de leerlingen inzicht kunnen krijgen in de moderne samenleving. Bovendien moet het onderwijs praktisch voorbereiden op het aanvaarden van medeverantwoordelijkheid in een democratische maatschappij.
- In de hogere beroepsopleidingen en in het wetenschappelijk onderwijs moet er, als eindpunt van dit groeiproces, medezeggenschap zijn van de studenten in alle beslissingen die hen aangaan. Het vormingswerk voor deze studenten is een onafscheidelijk onderdeel van de vormingstaak van dit onderwijs en verdient dus binnen de onderwijsorganisatie een volwaardige plaats.
- Aan de universiteit moeten alle maatschappelijke structuren en waarden op actieve wijze aan kritiek worden blootgesteld en getoetst op hun houdbaarheid en op hun consequenties voor de wetenschappelijke opleiding en arbeid als geheel en voor de verschillende takken van wetenschap.

- 56 De mens zal in de komende tijd over steeds meer vrije tijd kunnen beschikken. Hij moet daarom worden gevormd tot zelfstandigheid en creativiteit. Dus: meer mogelijkheden voor creativiteit van de leerlingen, krachtige bevordering van musische vakken en actieve sportbeoefening.

ONDERWIJS, SLEUTEL TOT MAATSCHAPPIJHERVORMING

- 57 De financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs is in deze tijd nog steeds waardevol, met name voor zover alle ouders daardoor betere mogelijkheden hebben hun verantwoordelijkheid ter zake van de opvoeding van hun kinderen waar te maken.
- 58 De opheffing van sociale ongelijkheid van

onderwijskansen is een gebiedende eis. Dit is niet alleen een zaak van voldoende onderwijsinstellingen of van het tegemoetkomen aan financiële bezwaren.

Met name kinderen uit de maatschappelijke achterhoede moeten hun achterstand kunnen inlopen op de scholen die zij kunnen bezoeken. Daar moet het onderwijs op hen zijn ingesteld: meer individuele benadering, andere leermethoden, samenwerking met de sociale - culturele zorg in ruimste zin. Juist voor deze kinderen moet ook de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs op aangepaste wijze worden verzorgd.

59 Het beroepsonderwijs mag niet te gespecialiseerd worden opgezet. De opleiding moet aanknopingspunten bieden voor beroepsverandering, voor bijscholing of omscholing.

60 De scheidslijnen tussen verschillende niveaus van beroepsopleidingen moeten vloeiend zijn. Met name behoort, volgens regels door de wet te stellen, iedere voltooide hogere beroepsopleiding toegang te geven tot een aansluitende universitaire opleiding.

61 Het is een plicht van de maatschappij dat zij haar geestelijk en lichamelijk gehandicapte leden een werkelijke deelneming aan het gemeenschapsleven mogelijk maakt. Hiervoor is nodig:

- a. voor de b.l.o.-leerkrachten, aansluitend op de volledige onderwijzersopleiding, een afzonderlijke gespecialiseerde opleiding als dagonderwijs;
- b. aanvaarding van de behoeften van de gehandicapte als norm voor te verlenen financiële bijstand;
- c. verruiming van de mogelijkheden tot beroepsopleiding voor gehandicapten, niet alleen voor technische beroepen maar ook voor andere.

MEDEZEGGENSCHAP VOOR ALLE BIJ HET ONDERWIJS BETROKKEN PERSONEN EN GROEPEN

62 Deskundigen uit alle lagen van het scholenstelsel moeten meer inspraak krijgen in het onderwijsbeleid. Er zal ook alsnog een regeling moeten komen waardoor de ouders werkelijk inzicht en medezeggenschap krijgen in het beleid van de scholen die door hun kinderen worden bezocht.

- 63 De positie van de schoolleiding dient versterkt te worden, zowel onderwijskundig als financieel. Zij dient meer vrijheid te krijgen inzake leerplan, rooster en besteding van een jaarlijks toe te kennen budget.
- 64 De docent dient zijn werkzaamheden te zien als een deelactiviteit in een dienstverlenende organisatie. Een docentenkorps behoort geen optelsom te zijn van leerkrachten, maar een hecht georganiseerde groep. (Wettelijke) maatregelen hiertoe zijn geboden (bijvoorbeeld eigen bevoegdheden voor een stafkern en voor leiders van vakgroepen, regelingen waardoor wordt voorkomen dat docenten hun aandacht te zeer over verschillende scholen verdelen).

DOELMATIGHEID, RESEARCH

- 65 Inhoud en methoden van onderwijs moeten snel aansluiting krijgen bij de ontwikkelingen in maatschappij en wetenschap. Daartoe is een goed wetenschappelijk begeleidingsapparaat onontbeerlijk. De instituten voor onderwijsresearch moeten over de nodige middelen kunnen beschikken, zeer nauw samenwerken en hun taken verdelen. Aan de onderwijsexperimenten moet, bij de voorbereiding, tijdens de uitvoering en bij het waarden van de resultaten algemene en effectieve bekendheid worden gegeven. Tijdens de leraarsopleiding dient aan de toekomstige leraar zin en noodzaak van experiment te worden bijgebracht, opdat hij aan de voortdurende vernieuwing van het onderwijs met overtuiging kan deelnemen.
- 66 De doelmatigheid van het wetenschappelijk onderwijs kan worden vergroot. Hierbij zal gemikt worden op verkorting van de studieduur, onder meer door besnoeiing van de studieprogramma's en een scheiding van beroepsopleiding en opleiding tot wetenschappelijk onderzoek. Om deze doeleinden binnen afzienbare tijd te realiseren zal onder meer nodig zijn:
 - a. inperking van de vrijheid om aan het wetenschappelijk onderwijs deel te nemen waar en zolang men wil;
 - b. beperking van de autonomie van hogescholaren; taakverdeling tussen de verschillende instellingen voor wetenschappelijke

- lijk onderwijs, zonodig door ingrijpen van het kabinet;
- c. versterking van de bestuurskracht van universiteiten en hogescholen;
- d. medezeggenschap van studenten en leden van de wetenschappelijke, technische en administratieve staf;
- e. doorlichting van heel het wetenschappelijk onderwijs op doelmatigheid, en intensiever onderzoek naar doelmatige methoden van kennisoverdracht.

Economisch en financieel beleid *

Sociaal-econo- mische planning

ECONOMISCH STELSEL

De werkgroep heeft geen principiële voorkeur voor één economisch stelsel boven het andere. Zij gaat echter uit van het huidige stelsel in Nederland dat kan worden gekwalificeerd als een gemengde economische orde. Daarin is zowel plaats voor particuliere ondernemingsgewijze produktie, als voor aanvullend, corrigerend en stimulerend overheidsingrijpen. In deze opvatting kan het al dan niet nationaliseren van bedrijven pragmatisch worden benaderd.

Hoewel het huidige economisch stelsel een aantal onmiskenbare voordelen biedt, kent het ook enkele aan het stelsel inherente nadelen. In dit verband kunnen worden genoemd: sterke ongelijkheid van vermogen, ongelijkheid van inkomens, ongelijkheid van kansen en ongelijkheid van zeggenschap. Het sociaal-economisch beleid behoort zodanig te worden gevoerd, dat — met het intact laten van de voordelen — de nadelen van het stelsel zoveel mogelijk worden voorkomen.

PLANNING

- 67 De werkgroep is van mening dat een systeem van planning, vooral op middellange en lange termijn, onontbeerlijk is om te komen tot een samenhangend economisch, sociaal en financieel beleid. Dit uitgangspunt vormt het raster van de financieel-economische politiek zoals de werkgroep die voorstaat.

De planning behoort tot stand te komen door een samenspel van overheid, particuliere organisaties en instellingen op sociaal en economisch terrein (bedrijven, bank- en verzekeringswezen, organisaties van werkgevers en werknemers). Hierdoor is een optimale inspraak van alle betrokkenen mogelijk en zijn de voorwaarden aanwezig voor een toenemende democratisering van de beleidsvoering in het economisch leven.

Aan het Centraal Planbureau wordt in deze conceptie een dienende taak voor de planning toegedacht. Niet alleen de regering, maar ook de oppositie, politieke partijen, sociaal-economische organisaties en bedrijven kunnen gebruik maken van de diensten van het Planbureau. Het Planbureau dient volstrekt onafhankelijk te zijn van de regering, opdat het het vertrouwen van de gehele bevolking kan genieten.

68 De middellange planperiode behoort samen te vallen met de regeringsperiode.

De politieke uitgangspunten van het plan vormen mede de inzet van de verkiezingen. De oppositie kan, met behulp van het Planbureau, een alternatief plan uitwerken. Bij de opstelling van de plannen worden politieke keuzen gedaan die in de plannen besloten liggen, zoals: consumptieomvang, besparingen, investeringen en groei, regionale economische ontwikkeling en de ruimtelijke ordening, inkomenspolitiek en ontwikkelingshulp en dergelijke.

69 Een uitgewerkt plan omvat horizontale deelplannen als: een kapitaalplan, een plan voor de energievoorziening, voor de arbeidsvoorziening en voor de inkomens- en vermogenspolitiek, en verticale plannen voor de publieke en private sector. De plannen voor de publieke sector zijn — na aanvaarding door het parlement — bindend voor de overheid en haar organen, terwijl de plannen voor de private sector een indicatieve strekking hebben.

In het algemeen kan men stellen dat de middellange termijnplanning voor de overheid een **taakstellend**, voor het bedrijfsleven een niet-verplichtend, **oriënterend** karakter heeft.

Een aanvaard plan houdt voor de overheid een meerjarenbudget in, waaraan de regering bij de opstelling van de jaarlijkse begroting is gebonden. De bedrijven kunnen

zich, aan de hand van de door ondernemers- en werknemersorganisaties ontworpen sectorsgewijze programma's, oriënteren en doen informeren wat voor hun sector en bedrijfstak voor de toekomst relevant is.

- 70 Een middellange termijnplanning dient te worden aangevuld met plannen op langere termijn. Voor de gehele economie is planning op een termijn langer dan 4 à 5 jaar uitgesloten, maar voor een aantal uitgaven-categorieën is deze langere — zij het partiële — termijnplanning gewenst. Tien of meer jaren plannen voor de ruimtelijke ordening, ontwikkelingshulp, het verkeer, de stedenbouw, de woningbouw, de energievoorziening, en vooral het onderwijs, dienen dan ook te worden ontworpen.

Ook aan deze plannen is de regering, na aanvaarding door het parlement, gebonden. Wijzigingen en tussentijdse bijstellingen van een plan, in verband met onvermijdelijke aanpassingen, vragen afzonderlijke goedkeuring van het parlement.

Sociaal- economisch beleid

ECONOMISCHE GROEI ZONDER INFLATIE

- 71 Planning maakt de economische structuur doorzichtiger. Daardoor kan zowel de groei in de private sector evenwichtiger en wellicht met minder inflatie geschieden, terwijl voorkomen wordt dat in de hausejaren een schoksgewijze uitbreiding van de overheids-uitgaven een extra inflatoir effect heeft. Dat de economische groei zoveel mogelijk gericht dient te zijn op het vervullen van wezenlijke economische behoeften staat voor de werkgroep vast. Inflatoire impulsen uit het buitenland kunnen nauwelijks door Nederland alleen worden bestreden. Harmonisatie van het economisch beleid in internationaal verband behoort dan ook te worden bevorderd.

ARBEIDSMARKTPOLITIEK

- 72 Een actieve arbeidsmarktpolitiek dient gericht te zijn op het bevorderen en behouden

van een zo sterk mogelijke economische groei.

Een planmatige groei gaat gepaard met wijziging in de richting van de produktie, hetgeen tot gevolg heeft dat de behoefte aan arbeidskrachten verschuivingen gaat vertonen; zowel naar geografische plaats als naar arbeidsoort. Behoud van volledige werkgelegenheid vereist dan een grotere mobiliteit en grotere mogelijkheden tot herenomscholing.

In het kader van het middellange termijnplan moeten de activiteiten van overheid en bedrijfsleven, die de arbeidsmarkt beïnvloeden, worden gecoördineerd.

Door het handhaven van een voldoende koopkrachtige vraag moet de totale werkgelegenheid op een aanvaardbaar niveau worden gehouden (d.w.z. een werkloosheid van niet meer dan 1 à 2 %). Een politiek van regionale economische ontwikkeling moet voorkomen, dat door een eenzijdige concentratie van economische activiteiten in het westen van het land de werkgelegenheid in de buiten de Randstad gelegen gebieden structureel achterblijft.

INKOMENS- EN VERMOGENSPOLITIEK

- 73 De werkgroep wil streven naar een vermindering van de nog steeds groeiende ongelijkheid van inkomens en vermogens. Het gaat hierbij niet om het „hebben”, maar om het „zijn”. Het voornaamste motief hiertoe is zoveel mogelijk mensen in staat te stellen te profiteren van de mogelijkheden, die onze samenleving biedt voor de persoonlijke ontplooiing.

De werkgroep beveelt daartoe de volgende instrumenten aan:

- a. het welvaartvast maken van het minimumloon;
- b. een centrale begeleiding c.q. beïnvloeden van de inkomensvorming. Hierdoor kan onder andere worden bereikt, dat van de welvaartsverbetering een relatief groter gedeelte naar de lagere inkomenstrekkers gaat;
- c. de huidige kinderbijslagvoorzieningen dienen — mede uit een oogpunt van administratieve vereenvoudiging — te worden afgeschaft. In plaats daarvan stelt de werkgroep een belastingstelsel voor,

waarbij het element der kinderaftrek — — voorzover dit sociaal gerechtvaardigd is — wordt versterkt. Voor gezinnen, die hierdoor geen of onvoldoende compensatie ontvangen, kan een stelsel van zogenaamde „negatieve” belasting (bijdrage uit de algemene middelen) worden ingevoerd;

- d. om de vermogensspreiding te bevorderen en tevens een bijdrage te leveren tot de bestrijding van de inflatie, is het nodig te streven naar het invoeren van systemen van winstdeling en naar regelingen van vermogensaanwasdeling en investeringsloon. Bij een in gebreke blijven van bedrijven, behoort te worden nagegaan in hoeverre een wettelijk verplichte regeling terzake moet worden getroffen;
- e. het verhogen van de belastingvrije voet in de loon- en de inkomstenbelasting.

CONSUMENTENBELANGEN

- 74 De consument behoort te worden beschermd tegenover de producent door:
 - a. stimulering van het vergelijkend warenonderzoek;
 - b. subsidiëring van consumentenorganisaties die mede tot taak hebben het signaleren van onjuiste reclame en agressieve verkoopmethoden;
 - c. onderzoek naar de mogelijkheid om enige beperking op te leggen aan reclame, die leidt tot het op onverantwoorde wijze stimuleren van nieuwe behoeften.

COLLECTIEVE VOORZIENINGEN

- 75 De collectieve voorzieningen die door de overheid worden verzorgd zijn van tweeërlei aard. De eerste categorie wordt gevormd door die voorzieningen, die in principe blijvend uit de algemene middelen dienen te worden gefinancierd op grond van eisen als sociale rechtvaardigheid en algemeen belang. De tweede categorie bestaat uit voorzieningen die meer en meer het karakter krijgen van dienstverlening door de overheid. Sommige verkeers- en recreatieve voorzieningen en andere voorzieningen op het gebied van de ruimtelijke ordening, vallen hieronder. Een profijtbelasting is hier in principe op haar plaats.

Het invoeren van een profijtbelasting die even groot is als het genoten profijt, heeft tot gevolg dat een deel der collectieve voorzieningen van de tweede categorie niet noodzakelijkerwijs door de overheid behoeft te geschieden. De werkgroep is in dit verband van mening dat financiering door particulieren van collectieve voorzieningen die zich daarvoor lenen (sommige tunnels, bruggen, snelwegen en recreatiegebieden) kan worden uitgebreid (zie punt 24).

76 Ten aanzien van het inkomen van de niet-actieven (bejaarden, invaliden, enz.), neemt de werkgroep het standpunt in, dat zij in beginsel een inkomen behoren te ontvangen dat in overeenstemming is met het welvaarts-niveau van het heden. Dit betekent het in principe kiezen voor een financiering op basis van het omslagstelsel. Teneinde de dafing van de nationale spaarquote die hiervan het gevolg is, ongedaan te maken, is een geleidelijke omschakeling noodzakelijk, zodat overheid en bedrijfsleven in de gelegenheid zijn nieuwe spaarvormen te creëren.

77 Realisatie van de volgende twee punten (a en b) zal tot gevolg kunnen hebben, dat een beroep op de algemene middelen moet worden gedaan. Dit beroep zal pas kunnen worden gehonoreerd, wanneer de financiële ruimte hiervoor, binnen het kader van de middellange termijnplanning, ter beschikking is. Op het ogenblik kent de werkgroep aan deze twee punten dus niet de hoogste prioriteit toe.

a. De financiering van de minimum-uitkeringen ingevolge de volksverzekeringen dient, op de lange termijn gezien, plaats te vinden uit de algemene middelen. De middelen voor de financiering van de uitkeringen boven dat minimum en voor de zogenaamde arbeidsverzekeringen kunnen blijvend door premieheffing worden verkregen.

De heffing van alle sociale premies behoort te worden opgedragen aan de apparatuur van de fiscus, die daarvoor bij uitstek geschikt is en toch reeds uit anderen hoofde moet heffen en controleren.

b. Met betrekking tot de volksgezondheid ziet de werkgroep als doelstelling op lange termijn het instellen van een nationale gezondheidsdienst. Deze nationale

gezondheidsdienst betekent NIET, dat de gezondheidszorg wordt genationaliseerd. Het betekent WEL, dat de gezondheidszorg een dermate belangrijk goed is dat financiering van deze zorg in principe niet meer behoeft plaats te vinden uit particuliere betalingen. Bij het nemen van toekomstige maatregelen op het vlak der volksgezondheid dient hier zoveel mogelijk rekening mee te worden gehouden. De nadelen van een stelsel van nationale gezondheidsdienst kunnen in belangrijke mate worden voorkomen door het invoeren casu quo handhaven van een beperkt eigen risico.

Financiële politiek

De mate waarin de overheidsuitgaven in procenten van het nationaal inkomen zal stijgen is niet slechts een aangelegenheid van rekenkundige normen (Zijlstra-norm), maar dient voort te vloeien uit een politieke beslissing van regering en parlement. De stijging wordt bepaald door afweging van aard en rangorde van de gestelde prioriteiten, welke afweging weer haar grondslag vindt in de gedane politieke keuze. Hebben regering en parlement deze keuze gedaan, dan wordt bij het opstellen van de middellange plannen uitgegaan van deze overheidsuitgaven, waarbij de volgende desiderata in het oog dienen te worden gehouden:

- 78 de dekking van de overheidsuitgaven mag niet structureel inflatoir zijn;
- 79 de kapitaalmarkt dient voldoende ruimte te laten voor het beschikbaar zijn van middelen voor andere binnenlandse investeringen;
- 80 er dient in principe een overschot op de betalingsbalans (lopende rekening) te worden gecreëerd dat toereikend is voor de financiering van de ontwikkelingshulp voor zover deze bestaat uit vermogensoverdrachten.

De samenhang van de omvang der overheidsuitgaven met bovengenoemde desiderata komt tot stand in de middellange plannen.

- 81 De werkgroep is van mening dat verwacht mag worden, dat in de komende jaren de overheidsuitgaven sneller zullen stijgen dan

het nationaal inkomen. De overweging dat de collectieve voorzieningen uitbreiding behoeven, alsmede de omstandigheid dat slechts de overheid in staat is voor een toenemende bevolking, op een beperkt ruimtelijk gebied, welzijnspolitiek te voeren, maakt deze verwachting evident.

- 82 Een stijging van de overheidsuitgaven, sneller dan van het nationale inkomen, maakt het dringend noodzakelijk de bestaande overheidsuitgaven aan een grondig onderzoek te onderwerpen, zowel wat betreft de efficiency van het overheidsapparaat als wat betreft het herwegen van vroeger gestelde prioriteiten. Om de bestaande overheidsuitgaven te beperken dient iedere minister verplicht te zijn jaarlijks bij de indiening van zijn begroting aan te geven, welke bestaande taken van zijn ministerie hij het minst essentieel acht (bijvoorbeeld ter grootte van 2 % van zijn begroting). In het overleg met het parlement behoort op democratische wijze te worden beslist, in hoeverre taken worden afgestoten of verminderd. De voordelen van deze methode bestaan erin, dat over de hele linie taken ter discussie worden gesteld en dat ook de burger hierbij betrokken kan worden. Het valt namelijk te verwachten, dat de publieke opinie tot uitspraken komt over wat minder belangrijke overheidstaken zijn.

BESPARINGEN

- 83 Vergroting van de investeringen, alsmede het te zijner tijd invoeren van een omslagstelsel voor een aantal pensioenvoorzieningen, maakt vergroting van de besparingen noodzakelijk. Gebeurt dit niet omdat de huidige spaarvormen hierin niet of in te geringe mate voorzien, dan dienen nieuwe spaarvormen te worden geïntroduceerd. Te denken valt aan meer beklemtonen van de mogelijkheid van het kopen door huurders van woningwetwoningen, invoeren van spaar- en investeringsloon en dergelijke. Door het opvoeren van de besparingen wordt de consumptiegroei afgeremd en de hierdoor ter beschikking komende middelen kunnen worden aangewend voor investeringen door de overheid of door particulieren.

BELASTINGEN

De fiscale politiek dient te worden gedragen door twee pijlers, te weten de sociale gerechtigheid en de doelmatigheid. Bij de beoordeling in hoeverre het belastingstelsel voldoet aan de eis der sociale gerechtigheid dienen de gezamenlijke belastingen steeds in samenhang met de sociale politiek te worden gezien. Bepaalde op zichzelf onaanvaardbare gevolgen van een bepaalde belasting, kunnen immers worden gecorrigeerd door maatregelen in het vlak van de sociale politiek. Bij het beoordelen van de doelmatigheid dient men acht te slaan op de economische effecten die belastingen kunnen hebben, zoals de invloed van sommige directe belastingen op het prijspeil.

Het belastingstelsel dient een redelijke verhouding tussen directe en indirecte belastingen te kennen. Ook na een niet te vermijden verhoging van de indirecte belastingen kan de verhouding tussen beide belastingtypen juist zijn, indien binnen het kader van de gewenste sociale politiek voldoende compensatiemaatregelen voor de laagste inkomensgroepen worden getroffen.

84 Na het uitgaven-kritisch onderzoek en het herwegen van vroeger gestelde prioriteiten, komen de volgende middelen in aanmerking om de eventuele begroting van de overheidsuitgaven te financieren:

- a. het een grotere plaats toekennen van het profijtbeginzel in het belastingstelsel. De hoogte van retributies en dergelijke dient in principe gelijk te zijn aan het genoten profijt. Om redenen van sociale gerechtigheid moeten deze retributies worden gedifferentieerd;
- b. een (geringe) verhoging van de vennootschapsbelasting, een (relatief grote) verhoging van de omzetbelasting en de accijnzen;
- c. het voorlopig laten doorwerken van de progressie in de loon- en inkomstenbelasting welke uit de groei van het nationaal inkomen voortvloeit, hetgeen derhalve met zich brengt dat belastingaanpassing geen prioriteit heeft.

85 Bij de vaststelling van de hoogte van de tarieven der indirecte belastingen dient ons land voorshands de handen vrij te houden.

Van een opheffing van fiscale grenzen in de EEG kan daarom pas sprake zijn, nadat aan een op democratische wijze gekozen Europees parlement het budgetrecht is toegekend.

- 86 Uit overwegingen van rechtvaardige vermogensverdeling dient in de successiebelasting een zogenaamde derde progressie te worden ingebouwd.**

In deze belasting zit al een progressie naar omvang van de verkrijging en naar de mate van verwantschap (1e en 2e progressie).

De derde progressie houdt in dat de belasting mede afhankelijk is van de financiële situatie van de verkrijger.

- 87 Gestreefd moet worden naar een scherpere regeling t.a.v. de regeling van aftrekposten bij verschillende belastingen.**

In beginsel moeten deze beperkt worden tot uitgaven welke voor het zakelijk doel vereist zijn.

* De stellingen 69, 73, 74 en 78 zijn vervallen; hun inhoud is verwerkt in de overige stellingen.